

ΚΡΗΤΙΚΑ

523

Π. ΒΑΛΑΚΗ

**Η ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ
ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΝΑΩΝ**

ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ "ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΛΕΤΕΡΟΥ,"

ΕΝ ΧΑΝΙΟΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ "ΝΕΑΣ ΕΡΕΥΝΗΣ,"

1909

Π. ΒΑΛΑΚΗ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

— ΧΑΝΙΩΝ —

Αδφ. Αριθ. 65.465

Χρόνολ. Εισαγ. 19-8-09

Ειδικοτήης Αρχιτεκτονική

Αριθ. 796.5 / ΒΑΔ

Η ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΝΑΩΝ

ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ "ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΛΕΣΤΕΡΟΣ,,

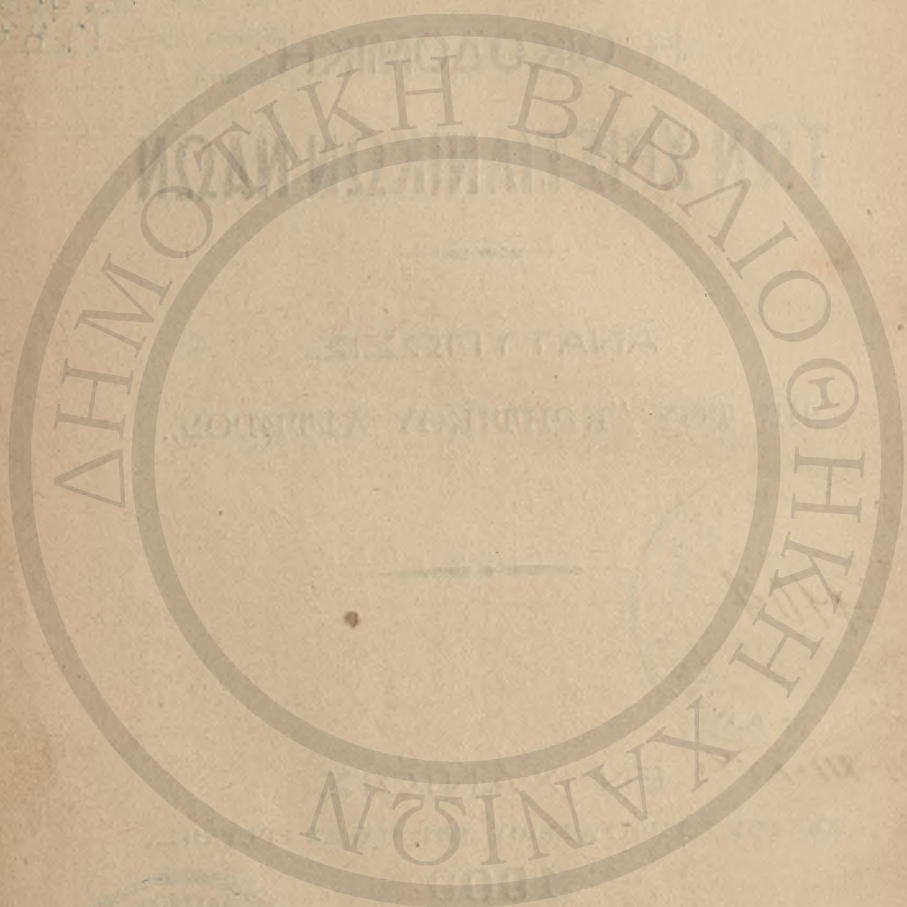
VII-XII-XXXI, ΕΝ ΧΑΝΙΟΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ "ΝΕΑΣ ΕΡΕΥΝΗΣ,,

1909

726.S
BAV

Η ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΝΑΩΝ^(*)

Ευνόητον είναι ὅτι ἡμέσω; ἐξ ἀρχῆς οἱ χριστιανοὶ δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀποκτήσωσιν ἰδιαιτέρως οἰκοδομήματα ὡς ἐκκλησίας, διότι τούτου ἔπρεπε νὰ προηγηθῇ ὁ σχηματισμὸς ἀξίω λόγου χριστιανικῶν κοινοτήτων. Αἱ πρῶται συναθροίσεις τῶν πιστῶν πρὸς κοινὴν προσευχὴν καὶ λατρείαν τοῦ θεοῦ ἐγίνοντο εἰς ἰδιωτικὰ οἰκίας ἢ καὶ εἰς κτήματα ἐπιφανῶν χριστιανῶν. Καὶ ἐν ταῖς κατακόμβαις δὲ ἦσαν ἰδιαιτέρα μέρη πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Ὁ Τερτουλλιανὸς δ' ἀναφέρει πρῶτος ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἔσχον ἰδιαιτέρως χριστιανικοὺς ναοὺς, τοὺς ὁποίους ἐκάλουσαν ἐκκλησίας, οἴκους ἐκκλησιῶν, προσευκτήρια καὶ κυριακά. Αἱ πρῶται αὗται χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι κυ-

(*) Βοηθήματα διὰ τὴν μελέτην ταύτην ἐχρησίμευσαν τοῦ Springer Kunstgeschichte, Μαυρογιάννη Βυζαντινὴ τέχνη, Perrot Histoire de l' art, Βαφειάδου Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, Grozals Histoire de la civilisation κ. ἄ.

ρίως ἐγένοντο κατὰ τὸ ἑβδομηκονταετὲς διάστημα ἀπὸ Κομ-
μόδου μέχρι Δελφίου. Ἐννοεῖται δ' ὅτι αὐταὶ δὲν εἶχον ἰδιά-
ζοντά τινα ῥυθμὸν ἐν τῷ πλούτῳ καὶ τῇ ποικιλίᾳ τῶν τότε ἐν
χρήσει οἰκοδομημάτων. Ἦσαν ἀπλᾶ οἰκοδομήματα ἀνάλογα
πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῶν. Ἐν ᾧ οἱ ἀρχαῖοι νοοῖ ἰδίως ἐθεω-
ροῦντο ὡς κατοικία τοῦ θεοῦ, αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι
ἐχρησίμευον ὡς τόπος συναθροίσεως πρὸς προσευχὴν τῶν με-
λῶν τῆς χριστιανικῆς κοινότητος. Δι' ὃ ἡ ἀρχικὴ μορφή τῶν
ἐκκλησιῶν ἦτο ὀρθογώνιον τι οἰκοδόμημα, ἵνα ἐν αὐτῷ συνά-
γωνται οἱ πιστοί, εἰς μίαν τῶν στενωτέρων πλευρῶν τοῦ
ὁποίου ἦτο μικρότερός τις χώρος, ἐντὸς ἡμικυκλίου περιε-
κλεισμένος, ἐξ οὗ ὁ προϊστάμενος τῆς κοινότητος διεύθυνε τὰ
τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ. Ἰντὸς τῶν ναῶν τούτων ἦσαν ἡ
ἀγία τράπεζα καὶ τὸ βῆμα πρὸς ἀνάγνωσιν τῶν ἱερῶν γραφῶν.
Ἡ πληρესτέρα διαμόρφωσις καὶ πλουσιωτέρα διακρῦθμισις
τῶν χώρων τούτων εἶναι τὸ τέρας μακρᾶς ἐξελίξεως, ἥτις κατὰ
τὸν 4ον περίπου αἰῶνα ἔφθασεν εἰς ὅπωςδήποτε καθωρισμένον
τύπον.

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ ῥυθμὸς τῶν ἐκκλη-
σιῶν τὸ πρῶτον διεμορφώθη, διέταξε ν' ἀνυψώσῃ ταύτας καὶ
κατὰ πλάτος καὶ μήκος ἐκτείνωσιν. Τότε δὲ πρῶτον αἱ χρι-
στιανικαὶ ἐκκλησίαι ἐκλήθησαν βασιλικαί. Τὸ ὄνομα τοῦτο
ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ πιστευθῇ, ὅτι τὰ ἀρχαιότερα οἰκοδομήματα
ἅτινα ἐκαλοῦντο βασιλικαὶ καὶ ἐχρησίμευον ἢ ὡς τόπος ἐμ-
πορίου ἢ ὡς δικαστήρια, μετετρέπησαν εἰς ἐκκλησίας ἢ ἐχρη-
σίμευσαν ὡς πρότυπα τῆς οἰκοδομικῆς τῶν ἐκκλησιῶν. Αἱ
ἀρχαιότεραι βασιλικαὶ καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον μετὰ τὴν οἰκο-
δομὴν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἐχρησίμευον ὡς τόπος ἐμπο-
ρίου· μετετρέπησαν δὲ τοῦ χρόνου προϊόντος εἰς ἐκκλησίας
τινὲς τῶν ἀρχαιοτέρων ναῶν, ἀλλὰ τοῦτο φυσικῶς δὲν ἔσχεν
οὐδεμίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς μορφῆς τῶν ἐκκλησιῶν. Βεβαίως

ότύπος τῶν βασιλικῶν διαιρουμένων διὰ κίωνων εἰς τρία μέρη, ναῦς καλούμενα, τῶν ὁποίων τὸ μεσαῖον ἦτο ὑψηλότερον τῶν δύο πλαγίων ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ ῥυθμοῦ τῶν ἐκκλησιῶν· ἀλλὰ ὁ τύπος οὗτος δὲν ἴσχυεν ἀποκλειστικῶς διὰ πάσα· τὰ ἀρχαία· χριστιανικὰ ἐκκλησία, ἀλλ' ἀπετέλει μίαν ἐκ τῶν μορφῶν τῶν ἀρχαιοτέρων χριστιανικῶν νηῶν.

Χριστιανικαὶ βασιλικά.— Τὸ σχῆμα τῶν χριστιανικῶν βασιλικῶν ὡς κυρίως ἐν Ῥώμῃ διεπλάσθη ἦτο τὸ ἑξῆς: Εἰσοδος μετὰ προσόου (συνήθως ἀπὸ θυσιῶν) ἤγει εἰς αὐλήν (ἡπαράδεισον) ὑπαιθρον, ἔχουσαν ἴσον πλάτος πρὸς τὸ τοῦ νοῦ καὶ κύκλω μὲν περιβαλλομένην ὑπὸ στυλῶν ἀνεχομένη· ὑπὸ κίωνων, ἐν τῷ μέσῳ δ' ἔχουσαν κρήνην, κάνθαρον ἢ φυίλην καλούμενην, καὶ χρησιμεύουσαν πρὸς ἀπόμυξιν τῶν χειρῶν εἰς σύμβολον τοῦ καθωρισμοῦ τῆς ψυχῆς· (τῶν καθάρσεων δὲ τούτων ἡ θυτιαὴ ἐκκλησία διετήρησεν ἀπλῆν ἀνάμνησιν). Ἀπὸ τῆς τοιούτης δ' αὐλῆς ἐμορφώθη μετὰ ταῦτα καὶ ὁ τύπος τῶν μοναστηρίων. Εἰς τὰ πλάγια δὲ τῆς αὐλῆς ἦσαν τὰ βαπτιστήρια, ἐν οἷς ἐβαπτίζοντο αἱ χριστιανοὶ πρὸ τοῦ ἰηπιόβαπτισμοῦ, ὡς καὶ ἄλλα τινὰ οἰκοδομήματα. Ἀπὸ δὲ ταύτης εἰσῆρχετό τις εἰς τὸν νάρθηκα ἢ πρόναον, ὅστις ἦτο προωρισμένος διὰ τοῦς κατηγουμένους. Τοιοῦτου δ' ὅμως πρόναου ἐστερουῦντο αἱ ἀρχαιόταται τῶν ἐν Ῥώμῃ βασιλικῶν (οἶον ἡ ἀρχαία ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Πέτρου, ἢ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος κ. ἄ). Ἐντεῦθεν δ' ἤγον πύλαι εἰς τὸν κυρίως ναὸν ὅστις διηρείτο διὰ διπλῆς ἢ ἐνίοτε καὶ τετραπλῆς σειρᾶς κίωνων (ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ληφθέντων ἐξ ἀρχαίων ναῶν καὶ ἄλλων οἰκοδομημάτων) εἰς τρεῖς ναῦς, ὧν ἡ μέση ἦτο δις εὐρυτέρα ἑκατέρας τῶν δύο πλαγίων. Ἡ μέση ναῦς καὶ αἱ πλάγιοι ἦσαν διὰ τοῦς πιστοῦς· κατ' ὄργα· δ' ἦτο καθωρισμένη ἢ μὲν δεξιὰ ναῦς διὰ τοῦς ἄνδρας (ἀνδρών), ἢ δὲ ἀριστερὰ διὰ τὰς γυναῖκας (γυναικεῖον)· μετὰ ταῦτα δὲ ἄνωθεν τῶν

πλαγίων νεῶν ἐγένοντο τὰ ὑπερῶα διὰ τὰς γυναῖκας. Τοῦ γυναικείου δ' ὄμως μόνον ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐγένετο χρῆσις, διότι ἐν ταῖς τῶν δυτικῶν ἐκκλησίαις δὲν ἐθεωρήθη ἀναγκαία ἢ τῶν φύλων διακρίσις. Ἐν τῇ μέσῃ νηϊ πρὸ τῶν κιγκλίδων δι' ὧν ἐχωρίζετο τὸ ἱερόν ἦτο ὁ ἄμβων· ἐνίοτε δ' ἦσαν δύο ἄμβωνες, ὁ μὲν ὑψηλότερος, ὁ δὲ ταπεινότερος, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐτίθεντο ἀπέναντι ἀλλήλων, ὁ μὲν πρὸς βορρῆν διὰ τὸ Εὐαγγέλιον ὁ δὲ πρὸς νότον διὰ τὸν Ἀπόστολον· ἐνίοτε δὲ (ἐν ταῖς ἐν τῇ δούξει ναοῖς) οἱ ἄμβωνες ἦσαν ἠνωμένοι μετὰ χώρου τῆς μέσης νεώς, ὅστις χωρισμένος τοῦ λοιποῦ ναοῦ διὰ μαρμαρίνων κιγκλίδων, ἐχρησίμευε διὰ τὸ κατώτερον ἱερατεῖον καὶ τὸν χορὸν τῶν ψαλτῶν. Ἡ μέση δὲ ναῦς κατέληγε εἰς ἰσχυρὰν ἀψίδα, θριαμβευτικὴν ἀψίδα καλουμένην, ἣτις κατ' ἀρχὰς μὲν εἶχε πλάτος ὅσον καὶ τὸ μέσον κύτος, ὕψος δ' εἶχεν ὀλόκληρον τὸ ὕψος τῆς οἰκοδομῆς· ἐπὶ ταύτης ἐστηρίζετο ἡ κόγχη, ἡμικυκλοειδὴς καὶ κεντρικῶς παροικιδόμημα· ἐχωρίζετο δὲ ταῦτο τοῦ λοιποῦ ναοῦ διὰ κιγκλίδων στηθαίων ἐχουσῶν ὕψος, τὰς ὁποίας ἐνωρὶς ἀντικατέστησεν ἡ εἰκονόστασις· πολλὰ γοῦν δὲ ἀντιμῖα· κόγχῃ· ἐφέροντο τρεῖς, ἦτοι μία ἐφ' ἐκάστης νεώς· τὸ μέρος δὲ τοῦτο, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον ἦτο ὑψηλότερον τοῦ λοιποῦ ναοῦ, ἀπὸ τῶν εἰς αὐτὸ φερουσῶν βαθμίδων ἐκαλεῖτο βῆμα· κάτωθεν δ' αὐτοῦ ἦτο ὑπόγειος κρύπτη, εἰς ἣν κατέτιθεντο τὰ ὄσῳα τοῦ ἐπιανύμου ἀγίου. Ἦτο δὲ τὸ βῆμα προωρισμένον διὰ τὸν κληρὸν καὶ εἶχε μικροτέρας ἑδρας, τοὺς συνθρόνους τῶν πρεσβυτέρων· πρὸ τοῦ θρόνου ἦτο ἡ ἁγία Τράπεζα ἢ θυσιαστήριον, ἀριστερᾶ ἢ δεξιᾶ τοῦ ὁποίου ἦτο τὸ παρατραπέζιον ἢ πρόθεσις. Ἐφερὸν δ' εἰς τὸ βῆμα ἡ μέση βασιλικὴ θύρα καὶ τὰ ἐκατέρωθεν σὺν τῇ ἀμφίδυρα.

Κατὰ ταῦτα αἱ χριστιανικαὶ βασιλικαὶ ἦσαν ὀρθογώνια οἰκοδομήματα καὶ διηροῦντο συνήθως (ἐκτὸς τῆς αὐλῆς) εἰς

τρία μέρη: τὸν πρόναον, τὰς ναῦς καὶ τὸ βῆμα.

Ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος ἐπεκράτησε νὰ μὴ ἐπεκτείνωνται μέχρι τοῦ βήματος: οἱ κίονες οἱ χωρίζοντες τὰς ναῦς, ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτου χώρῳ νὰ παρεμβάλλωσι πλάγιαν τινὰ στοάν. τὴν σωλέαν· οὕτω δ' ἡ ἀψὶς μετὰ τῆς σωλέας καὶ τῆς μέσης νεῶς ἀπετέλουν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ Τ. Τότε δ' ὁ πρόναος καὶ αἱ πλάγιαὶ νῆες (ἢ κλίτη) ἐστεγάζοντο διὰ στέγης ἐπικλινοῦς καὶ χαμηλοτέρας, ἐν ᾧ ἡ μέση ναὺς καὶ ἡ σωλέα ὑψοῦντο ὑπὲρ τὰς στέγας τῶν κλιτῶν καὶ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ στέγης σχηματιζούσης ἀμβλείαν γωνίαν· οὕτω δὲ καὶ ἐξωτερικῶς ὁ ναὸς παρίστα τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Ὁ τοῖχος δὲ ὁ ἀνυψῶν τὴν μεσαίαν στέγην ἐπεκάθητο θορῶν: ἐπὶ τῶν κίωνων καὶ μάλιστα ὅτε τοὺς κίονας συέδεον τὸ εὐθύγραμμα ξύλινα ἐπιστύλια· διὰ τοῦτο μετὰ ταῦτα, ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ θυζαντιακοῦ ῥυθμοῦ, τὰ ἐπιστύλια ἀντικατέστησαν ἡμικυκλικαὶ ἀψίδες. Ἡ ξυλεία τῆς στέγης (διότι αἱ στέγαι τῶν τοιούτων ναῶν ἦσαν ξύλινοι) ὅτε μὲν ἔσωθεν ἦτο καταφανής, (ιδίως: οὐχὶ εἰς τὰς ἀρχαιοτέρας βασιλικάς, ἀλλ' εἰς τὰς ἰδρυθείσας κατὰ τοῦ μετέπειτα πρωχότερου αἰῶνος), ὅτε δ' ἐκρῦπτετο ὑπὸ σανιδωτοῦ ἐπικαλύμματος, ὅπερ ἐνίστε διὰ χρυσῶν κοσμημάτων· ἐστολίζετο.

Εἰς μεταγενεστέραις ἐκκλησίαις ἡ σωλέα δὲν ἔεμνευ ἐγκαρσίως τὸ πέρα: μόνον τῶν νεῶν, εὐρύνουσα καὶ ἐπιδεικτικωτέρην καθιστώσα τὴν θέσιν τοῦ ἱεροῦ, ἀλλὰ διεσταύρου τὰ κύτη. Τότε δὲ ἡ διατομὴ τῶν κυτῶν ἐγένετο διὰ τῆς θριαμβευτικῆς ἀψίδος.

Τοιοῦται ἦσαν, καθ' ὅλου εἰπεῖν, αἱ ἐπὶ Κωνσταντίνου βασιλικαί. Ἐπίσημοι δ' ἐκκλησίαι τοῦ τύπου τούτου ἦσαν ἡ Ἐλενιανὴ ἢ τῆς Ἱερουσαλὴμ βασιλικῆς, ἢ τοῦ Ἁγίου Πέτρου ἐν Βατικανῷ, κρημνισθεῖσα κατὰ τὸν μεσαῖον, καὶ ἰδίως ἡ τοῦ Ἁγίου Παύλου ἢ ἐκτὸς τῶν τειχῶν (τί δύο τε-

λευταῖαι ἤρξαντο μὲν νὰ κτίζωνται ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου ἐτελείωσαν δὲ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντος).

Η ΝΕΩΔΟΜΙΑ ΕΝ Τῷ ΒΥΖΑΝΤΙΑΚῷ ΚΡΑΤΕΙ

Ὅπως ἡ Ῥώμη ὡς πρωτεύουσα τοῦ κράτους ἐπέβλεψε Ῥωμαϊκὸν τινα τύπον εἰς τὴν τέχνην τῶν πρώτων Χριστιανῶν ἐν τῇ Δύσει, οὕτω καὶ ἡ μετάθεσις τῆς πρωτεύουσας εἰς Κωνσταντινούπολιν κατέστησε μεγαλυτέραν τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀνατολῆς ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς τέχνης.

Ἰνα ἀνεύρωμεν τὰς ἀρχὰς τῆς βυζαντιακῆς τέχνης καὶ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν παρακολουθήσωμεν, εἶναι ἀνάγκη διὰ βραχέων νὰ ἐπισκοπήσωμεν τὴν ἐν Ἀνατολῇ οἰκοδομικὴν. Οὕτω δὲ παρατηροῦμεν ὅτι αἱ πρώται ἀρχαὶ αὐτῆς ἀνέρχονται εἰς λίαν μακρυνοῦς χρόνους, ὅτε ἤκμαζεν ἡ Ἀσσυριακὴ τέχνη. Τοῦτο δὲ καταδεικνύεται ἐκ τῶν λειψάνων τῶν ἐν Βαβυλῶνι ἀνακτόρωι καὶ ἰδίως τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Σαργῶν, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ σφαιροειδὴς θόλος ἦτο ἰδρυμένος ἐπὶ τετραγώνου βάσεως. Αἱ ἀρχαὶ αὗται τῆς τέχνης ἀναφαίνονται καὶ πολὺ μετὰ ταῦτα, ἐπὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων, εἰς πλεῖστα τῆς Ἀνατολικῆς Ἀσίας οἰκοδομήματα.

Συρία. — Ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν ναῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἀσίας πρῶτον βεβαίως πρέπει νὰ μνημονευθῶσιν οἱ ἐν Συρίᾳ. Ἡ μεγαλοπρεπὴς πρόσοψις τῆς διηρημένης εἰς τρεῖς ναῦς βασιλικῆς τῆς Τουρμανίν ἔχει ὑπὲρ τὸν στρογγυλότοξον πυλῶνα στοὰν μεθ' ὠραίων κίονων καταλήγουσαν εἰς τὰ ἄκρα εἰς ἰσχυροῦς πύργους λήγοντας εἰς ἄετωμα. Εἰς ἄλλην βασιλικὴν ἡμιστύλια τῆς προσόψεως ἀνέχουσι τὸν θριγκόν. Ἡ ἐκκλησίᾳ τοῦ μοναστηρίου τοῦ ἱεροῦ Σίμωνος τοῦ Στυλίτου (ἐν Καλάτ—Σαμὴν) ἔχει σχῆμα σταυροῦ (ἦτο ἀποτελεῖται ἀπὸ 4 δικσταυροῦμένων βασιλικῶν, ἕκαστη τῶν ὁποίων διὰ κίονων δικιρεῖται εἰς τρεῖς ναῦς)· εἰς τὰς διχ-

σταυρώσεις τῶν βασιλικῶν ἦσαν κόγχαι ἡμικυκλοειδεῖς, ἐν δὲ τῷ μέσῳ ἦν ἡ στήλη τοῦ ἁγίου. Αἱ βασιλικάι τῆς Συρίας διηροῦντο μὲν συνήθως εἰς τρεῖς ναῦς, ἄλλ' εὑρηναὶ καὶ ἔχουσαι μίαν ἢ καὶ πέντε ναῦς. Αἱ κόγχαι εἶναι συνήθως ἡμικυκλικαί, σπανιώτατα δ' ἔλλειπει ὁ πρόναος. Ἐν Συρίᾳ δὲ κατὰ πρῶτον ὁ πύργος ὀργανικῶς συνηρμολογήθη πρὸς τὴν οἰκοδομικὴν τῶν ἐκκλησιῶν. Εἰς τὴν βόρειον δὲ Συρίαν ἀνευρίσκονται καὶ θελωτὰ βασιλικάι, στηριζομένου τοῦ θόλου πολλὰκις ἐπὶ τυμπάνου ἔξωθεν πολυγωνικοῦ ἢ τετραγωνοειδοῦς (ἀπὸ τοῦ ὀπίου ἐσωτερικῶς ἡρέμα ἐκοιλοῦτο ὁ θόλος).— Ἐκ τούτων καταφαίνεται ἡ ὑπὸ τινα ἔσφιιν ἄμεσος συστάσις τῆς συριακῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς τοῦ Ἀνατολικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Καὶ αὕτη παρουσιάζεται ὡς καὶ ἐκείνη, οἰκοδομικὴ διὰ λίθων μόνον γινομένη, καὶ διὰ τοῦτο χρησιμοποιοῦσα τὰ λίθινα τόξα, ἀψίδας καὶ καμαρώσει.

Μικρὰ Ἀσία.— Ἡ Μ Ἀσία ἔσχε μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς μετὰ τὸν Μ. Κωνσταντινον τέχνης τοῦ ὅλως κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τρόπον διαρρυθμισθέντος βυζαντινοῦ κράτους. Ἐν τῇ παραλίᾳ ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπερίσχυεν, ἐν ᾧ ἐν τῷ κέντρῳ παρατηρεῖται στενὴ συνόφεια τῆς τέχνης πρὸς τὴν ἀρμενιακὴν καὶ συριακὴν. Ἡ Μ. Ἀσία ἐμμένουσα εἰς τὸν προχριστιανικὸν Ἑλληνισμὸν, ὅστις ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἰσήλασεν εἰς αὐτὴν καὶ πολυειδῶς ἐπέδρασε, παρουσιάζει διάφορον πῶς τῆς Συρίας ἐν τῇ τέχνῃ ὄυθμόν.

Μεταξὺ τῶν βασιλικῶν τῆς Ἑλληνιστικῆς παραλίας καὶ τῶν τῆς κεντρικῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπῆρχε σαφὴς διαφορὰ. Αἱ πρῶται ἔχουσι ξυλίνην στέγην ἐπὶ τετραγώνων ὀρθοστατῶν ἢ στοργύλων κίονων στηριζομένην, καὶ αὐτὴν δυτικῶς τοῦ ναοῦ (καὶ πρὸ τοῦ νάρθηκος) προεκτεινομένην, ἐν ᾧ αἱ

ἀνατολικά εἶναι καμαρωτά καὶ ἔχουσι πυργωτὴν πρόσοψιν, ἧτοι ἀναπεπταμένοι πρίσσοι καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ εἰς τὰς γωνίας τῆς προσόψεως δύο πυργοειδῆ οἰκοδομήματα. Ὁ ὀρθοστάτης μετὰ τῶν ἐπ' αὐτοῦ προσκειμένων κίωνων, καὶ ἡ καθ' ὄλου συχνὴ χρῆσις τοῦ ἐν Ῥώμῃ καὶ Βυζαντίῳ ἰγνώστου πεταλοειδοῦς τόξου ἀποτελοῦσι τὰς ἰδιορρυθμίας τῆς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ οἰκοδομικῆς.

Ἡ θολωτὴ βασιλική, ἧς ὁ θόλος ἀνυψοῦται ὑπὲρ τὸ μέσον τετράγωνον τῆς βάσεως, καὶ ἡ ἔχουσα διασταυρουμένους θόλους ἐκκλησίαι ἦσαν συνήθεις τύποι. Εἰς τὰς τελευταίας ταῦτα κέντρον ἦτο τὸ μέσον τετράγωνον, ὑπὲρ ὃ ἀνυψοῦτο ὁ κεντρικὸς θόλος, ὅστις διηνοίγετο διὰ τεσσάρων τόξων εἰς τὰς τέσσαρας πλευράς, ἐφ' ὧν ἐστηρίζοντο καὶ οἱ ταπεινότεροι 4 θόλοι ἢ ἡμιθόλια ἀποτελοῦντα περὶ τὸν κεντρικὸν ὑψηλότερον θόλον τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ. Ἀλλὰ ἐξωθεν δὲν ἐφαίνετο θολωτὴ ἢ ἐκκλησία· τετράγωνοι οἱ τοῖχοι τῶν θόλων καὶ κάθετοι ἐξωθεν ἀνυψοῦντο, ὀλίγον μόνον περὶ τὴν κορυφὴν κυρτούμενοι· ἐσωτερικῶς ἐκκοιλοῦτο ὁ θόλος κανονικώτερον. Τὸ τύμπανον ὑπὸ τὸν θόλον ἦτο ἤδη ἀπὸ τῆς 4ης ἐκατονταετηρίδος ἐν χρήσει, οὗτινος ἡ κωνικὴ μορφή ἀπετέλει ἰδιορρυθμίαν τινὰ τῆς τέχνης ἐν Περσίᾳ καὶ Ἀρμενίᾳ μέχρι τῆς Καππαδοκίας καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐχρησιμοποιεῖτο ἐν ταῖς ἀρμενικαῖς ἐκκλησίαις.

Λοιπὸν ἡ θολωτὴ βασιλικὴ ἀνεπτύχθη ἐν Μ. Ἀσίᾳ πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ δὴ πρὸ τοῦ 400 μ. Χ. ἐντεῦθεν δ' εἰς ἠχθη εἰς τὴν αὐλὴν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας εἰς Κωνσταντινούπολιν μεταβάτων τεχνιτῶν. Ἐξοχοὶ βυζαντινοὶ ἀρχιτέκτονες κατάγονται ἐξ ἀσιατικῶν πόλεων· οὕτως ὁ Ἕλλην Ἀνθίμιος· ἐκ Τράλλεων, ὁ Ἰσίδωρος ἐκ Μιλήτου· πολὺ δὲ περισσώτερον ἰσχυεῖ τοῦτο διὰ τοῦ ἀπλοῦς τεχνίτας.

Ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐκτὸς τῶν τύπων τούτων ἐχρησιμοποιοῦτο καὶ τὸ ὀκταγώνου σχῆμα (ἦτοι τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ μὲ κόγχας εἰς τὴν διασταυρώσει τῶν κεραίων), ὅπερ, ὡς εἶπομεν, εὔρηται οὐ μόνον ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ βορείῳ Συρίᾳ καὶ τῇ Ἀρμενίᾳ. Πολλάκις δ' αἱ τοιαῦται σταυροειδεῖς ἐκκλησίαι εἶναι θολωταὶ φέρουσαι 5 θόλους, ἓνα εἰς τὸ κέντρον ὑψηλότερον καὶ 4 ἐτέρους μικροτέρους, ἓνα εἰς ἑκάστην τῶν 4 κεραίων. Τῆς ὀκταγώνου δὲ ταύτης οἰκοδομικῆς ἐνιαῖός τις τύπος δὲν εὑρίσκεται, ἀλλὰ διάφοροι παραλλαγῆ αὐτῆς καὶ μορφῆ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἔντεχνον καὶ ἀσύμμετροι παρουσιάζονται εἰς ἕκαστον τῶν μερῶν τῆς Ἀνατολῆς (δι' ὃ ἔχομεν καὶ ἐκκλησίαις κατ' αὐτὸ ὀκταγώνου σχήματος, οἷα ἡ ὑπὸ Θεοδοσίου κτισθεῖσα ἐκκλησία τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου ἐν Ἐβδόμῳ κ. ἄλλ.). Τὸν τέλειον δὲ τύπον τῆς τοιαύτης σταυροειδοῦς θολωτῆς ἐκκλησίας παρουσιάζει ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀνανεωθεὶς ναὸς τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, κτίσμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

Ἀρχαιότερος βυζαντιανὸς ῥυθμὸς.—Ἐν τῷ βυζαντιανῷ κράτει κατ' ἀρχὰς πλείονες τύποι οἰκοδομικῆς ἐχρησιμοποίηθησαν. Ἰδίως δὲ αἱ βασιλικαὶ ἦσαν ἐν ἀρχῇ ὁ συνηθεστερος τύπος. Κατ' ὀλίγον δ' ὑπερίσχυσε ὁ λεγόμενος βυζαντιανὸς ῥυθμὸς, τοῦ ὁποίου κυρία θάσις ἦτο ἡ κατασκευὴ θόλων ἢ τρούλλων.

Ἡ ἐν Βυζαντίῳ ἀναπτυχθεῖσα ἀρχιτεκτονικὴ διαφέρει τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς κατὰ τοῦτο, ὅτι αὕτη μὲν διεκρίνετο διὰ τὴν καθαρότητα καὶ ἀπλότητα τῶν γραμμῶν, ἐκείνη δὲ παρεδέχθη κατὰ γενικὸν κανόνα τὴν καμπύλην γραμμὴν ἀντὶ τῆς εὐθείας καὶ ἀντὶ τῆς ἀπλότητος τὴν ἐπ' ἀπειρον καὶ κατὰ κόρον ποικίλιαν.—Τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, κατὰ τὸν Perrot, εἶχεν ἐξαντλήσει ὅλας τὰς μορφὰς καὶ τοὺς συνδυασμούς, τῶν ὁποίων ἦτο ἐπιδεκτικὴ ἡ ἀρχαία ἀρχιτεκτονικὴ

ἐκουράσθη νὰ στρέφηται πάντοτε ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ κύκλου καὶ νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὰ αὐτά. Εὐνόητον λοιπὸν εἶναι ὅτι ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ τοῦ νὰ φανῇ ὅτι νεωτερίζει, ἐπεζήτησεν ὅπως ξέμπνευσθῇ ἐκ προτύπων, ἅτινα ἠδύναντο νὰ παράσχωσιν αὐτῷ τὰ στοιχεῖα πρωτοτύπου βυθμοῦ, ὅστις κατὰ διαφόρους τρόπους ἦτο δυνατόν νὰ ἀναπτύχθῃ καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποίου διαφοροὶ ποικιλίαι ἦτο ὁμοίως δυνατόν νὰ προέλθωσιν.

Ἡ ἐπιστέγασις διὰ θόλων ἦτο ἤδη ἐν χρῆσει ἐν τῇ ἀλεξανδρινῇ καὶ τῇ ῥωμαϊκῇ περιόδῳ. Στρογγύλα δ' οἰκοδομήματα καὶ πολυγωνικαὶ ἐκκλησαίαι ἰδοῦθησαν κατὰ τοὺς παλαιότερους χριστιανικοὺς χρόνους καὶ ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐν Ἀσιατολίῃ. Ἐν ταύτῃ δ' ἰδίως ἡ τοιαύτη οἰκοδομικὴ ἐξελιχθῆ καὶ ἀνεπτύχθη ἐν μακρᾷ σειρᾷ οἰκοδομημάτων, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐλέγχθῃ. Ἄλλ' ἡ θολοδομία ἰδίως ἀπὸ τῆς θῆς ἑκατονταετηρίδος ἔσχε σπουδαίαν ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς τέχνης σημασίαν. Ἡ κατασκευὴ τοῦ θόλου ἀποκτᾷ ἐλευθερίαν τινὰ τὰ γειτιάζοντα μέρη τοῦ οἰκοδομήματος, ἀποκτῶσι στενωτέραν τινὰ καὶ ἰσχυροτέραν συνάφειαν πρὸς αὐτόν. Ἰσχυροὶ ὀρθοστάται, διὰ τόξων ἄνω συνδεδεμένοι, ὀρίζουσι τὸν μέσον τοῦ ναοῦ χώρον. Ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν τόξων καὶ ἐπὶ τῶν ἡμισφαιρικῶν τριγῶνων, ἅτινα εἶναι παρεμβεβλημένα μεταξὺ τῶν τόξων καὶ πληροῦσι τὸ ἐν μεταξὺ διάστημα καὶ σχηματίζουσι πρὸς τὰ ἄνω ἐγγεγραμμένον κύκλον, στηρίζεται στεφάνη γεισώματος, ὑπὲρ ἣν κυρτοῦται ὁ συνήθως ἡρέμν διανοιγόμενος θόλος. Ἡμιθόλια καὶ κοῖλοι τοῖχοι χρησιμεύουσι τὸ μὲν ἵνα ἀνθίστανται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ θόλου ἐπιφερομένην πίεσιν, τὸ δὲ νὰ διανοίξωσι τὸν μέσον χώρον εἰς τὰ περὶ αὐτόν μέρη τοῦ ναοῦ. Ἐν τῷ στενώῳ διηθρωμένῳ τούτῳ συστήματι θόλων, ἡμιθολίων, ἀψίδων καὶ ὀρθοστατῶν εἶναι βεβαίως περιορισμένη ἡ χρῆσις τῶν κίονων καὶ τῆς ὀροφῆς (φαινωμάτων), διὰ τὴν τελειοποίησιν τῶν

οποίων ἐνηθρύνετο ἡ ἀρχαία ἀρχιτεκτονική. Κίονες ὑποστηρίζουσι τὸ ὑπερφῶν ἢ εἶναι ἐντὸς τῶν μεγαλυτέρων τάξεων, ἐφ' ὧν κυρίως στηρίζεται τὸ ὅλον οἰκοδόμημα. Ἀπώλεσαν δὲ τὴν σημασίαν αὐτῶν ὡς ὄργανικὰ μέλη τοῦ οἰκοδομήματος δι' ὃ ἐξηλείφθη καὶ ἡ ὀρθότης μορφῆς αὐτῶν ἀντίληψις. Τοῦτο δὲ καταφαίνεται ἐκ τῆς διαμορφώσεως τοῦ κιονόκρανου. Καὶ ἐκεῖ εἶθα τὸ διὰ φύλλων κεκοσμημένον κιονόκρανον διετηρήθη, ἀπώλετο ἡ τῶν καλύκων μορφή καὶ ἡ τῶν φύλλων φυσικὴ καὶ ἐλαφρὰ διακόσμησις. Εἰς τὸ λεγόμενον «Θεοδοσιανὸν κιονόκρανον» ἀντικατεστάθη τὸ μαλακὸ σχῆμα τοῦ παλαιοῦ *Acanthus mollis* διὰ τῶν πυκνῶν ἀκίδων τοῦ *Acanthus spinosus*. Μετὰ ἑκατονταετῆ διὰ καιρὸν μετεβλήθη τοῦτο εἰς κανιστροειδῆς κιονόκρανον. Συνήθως παρουσιάζεται τὸ βυζαντιανὸν κιονόκρανον ὡς λίθινος κύβος πρὸς τὰ κάτω λοξῶς λεπτυνθείς, ἥτοι τραπεζοειδῆς τὴν μορφήν, οὔτις αἰ πλευραὶ εἰς τὰ ἄκρα μὲν χροσπεδοῦνται ὑπὸ ἐπιπέδων κοσμημάτων, εἰς τὸ μέσον δ' εἶναι ἐλαφρῶς κεχραγμένοι περιπλοκάδες, εἴτε τυπικῶς συνθεθειμένα ἄνθη.» (Springer) Ἀπὸ τοῦ 528 δὲ εἰς πλῆθὸς βυζαντιανὰ οἰκοδομήματα παρουσιάζεται καὶ τὸ λεγόμενον ἀθλητικὸν κιονόκρανον (ἥτοι ὑπερμεγέθης κύβος πρὸς τὰ κάτω λοξῶς λεπτυνθείς, ἄνευ δὲ κοσμημάτων). Πολλάκις δὲ εἰς ἄλλα οἰκοδομήματα (ιδίως ἐν Ἰταλίᾳ) προσεπιτίθεται ἐπὶ τῶν κιονοκράνων ἢ ἀθλητικὸν κιονόκρανον (ὡς ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Ἀπολλωνίου ἐν Ραβέννη) ἢ δευτέρον κοινὸν κιονόκρανον, μόνον κατὰ τὸ εἶδος τῶν κοσμημάτων διαφέρον τοῦ ὑποκαίμενου αὐτῷ ἑτέρου κιονοκράνου (ὡς ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Βιταλίου ἐν Ραβέννη). Ἐπὶ τῶν τοιούτων κιονοκράνων ἀνεγράφετο ἐνίστη τὸ μονόγραμμα τοῦ οἰκοδόμου.

Ἁγία Σοφία.— Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' ἡ βυζαντιανὴ τέχνη ἐτελειοποιήθη, τὸ δ' ἀριστούργημα αὐτῆς εἶναι ὁ ναός

τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Οὗτος δ' ἐγένετο ὁ τύπος τῶν ἀναγεθεισῶν μετὰ ταῦτα ἀπανταχοῦ τοῦ κράτους ἐκκλησιῶν. Τὴν μίμησιν δ' ἐπέβαλον ἢ κατάπληξιν καὶ ὁ θαυμασμός τοῦ κόσμου, ἅτινα διεγέρθησαν ἐκ τοῦ μεγέθους τοῦ ναοῦ, τῆς τόλμης μεθ' ἧς ᾠκοδομήθη, καὶ τῆς πολυτελείας μεθ' ἧς ἐκοσμήθη ἐσωτερικῶς. Ὁ θόλος τοῦ Πανθέου μεταβληθέντος τῷ 608 εἰς ἐκκλησίαν τῆς Θεοτόκου, καίπερ ἔχων διάμετρον κατὰ 15 μ. μείζονα τοῦ θόλου τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἐν τούτοις δὲν προσεκάλεσε τοσοῦτους μιμητάς· διότι οὗτος μὲν στηρίζεται ἐπὶ κυκλικοῦ τοίχου, ὅπερ οὐδόλως διεγείρει τὴν φαντασίαν, ἐν ᾧ ὁ τῆς Ἀγίας Σοφίας διὰ τῆς παρεμβάσεως τῶν σφαιρικῶν τριγῶνων στηρίζομενος· ἐπὶ ἀψίδων ἐφαίετο ὅτι «διὰ χρυσῆς ἀλύσεως ἐξήρτητο ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ». Δι' ὃ οὐ μόνον ἀπάσας τὰς ἐκκλησίας ἔκτιζον μετὰ ταῦτα κατὰ τὸν ῥυθμὸν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἀφιέρουν αὐτάς· εἰς τὸ αὐτὸ ὄνομα. Ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ Τραπεζοῦντι σφίζονται καὶ νῦν ἄξια λόγου ἐκκλησίαι ἀφιερωμέναι εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν.

Περιγραφὴν πλήρη τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας δὲν θὰ ἐπιχειρήσωμεν· τοῦτο θὰ ἐξέτεινεν ὑπερβαλλόντως τὰ ὄρια τῆς παρούσης μελέτης. Δι' ὃ ἀκολουθοῦντες τῷ *Bayet* θὰ προσπαθίσωμεν νὰ ὑποτυπώσωμεν ἐν τοῖς κυριωτάτοις τὰ κατὰ τὸ σχῆμα αὐτοῦ, παραλείποντες τὰ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν διασκευὴν, τὸν κόσμον κλ. τοῦ ναοῦ. Ἐξαιρουμένης τῆς ἀνατολικῆς κόγχης ὁ ναὸς ἴδρται ἐπὶ τετραγώνου (σχεδόν), μήκους 77 μ. καὶ πλάτους 76,70 συνυπολογιζομένου καὶ τοῦ πάχους τῶν τοίχων. Ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ οἰκοδομήματος ὑψοῦται ὁ θόλος, ἔχων διάμετρον 31 μ. καὶ ἐν τετραγώνῳ ἐγνεγραμμένος· εἶναι δ' οὗτος οὐχὶ ἡμισφαιρικός, ἀλλ' ἀποτελεῖ πλατὺ τμήμα μεγίστης σφίρας· καὶ ἔχει ὕψος τὸ τρίτον τῆς διαμέτρου. Στηρίζεται δὲ ἐπὶ 4 μεγάλων τόξων ἐχόντων ἀνοιγμα ἴσον πρὸς τὴν διάμετρον τοῦ θόλου· τὰ

τόξα ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ 4 μεγάλων ὀρθοστατῶν. Ὑπερμεγέθη δὲ σφαιρικά τρίγωνα προβάλλουσιν εἰς τὸ κενὸν καὶ πληροῦσι τὸν μεταξὺ τῶν τόξων ἄπυλον καὶ ἄπυλον τοῦ θόλου. Ἐπὶ τῶν δύο καθέτων πρὸς τὸ μέσον κῦτος τόξων, ἧτοι τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ τόξου, στηρίζονται δύο ἡμιθόλια· τὸ ἀνατολικὸν δὲ τὰ ἕτερα δύο πλάγια τόξα κλείονται διὰ τοῦ τοῦ ὑποστηριζομένου δι' ἐπαλλήλου σειρᾶς κίωνων. Μεταξὺ δὲ τῆς πρώτης καὶ δευτέρας σειρᾶς τῶν κίωνων ἦν ὄροφος, ὅστις ἀπετέλει τὸ γυναικεῖον. Πέριξ τοῦ ἡμικυκλίου ὅπερ ἐπικαλύπτει τὸ μέγα ἀνατολικὸν ἡμιθόλιον, διανοίγονται τρεῖς ἀψίδες· τούτων ἡ ἐν τῷ κέντρῳ μείζων ἀψὶς· περαιτέρω προεκτεινομένη ἐσχημάτιζε τὴν θολοειδῆ κόγχην.

Ἡ περιφέρεια τοῦ δυτικοῦ ἡμιθολίου διεσκευάσθη ὅπως καὶ ἡ τοῦ ἀνατολικοῦ διανοιγομένων ἐν αὐτῇ ὁμοίων ἀψίδων· ἡ κεντρικὴ ὁμοίως ἀψὶς· βεβαίως δὲν ἠδύνατο ν' ἀπολήγη εἰς κόγχην· δι' ὃ προεκτείνεται μέχρι τοῦ ἀπέναντι αὐτῆς τοῦ γοῦ, ἐν τῷ ὅποιῳ διανοίγονται τρεῖς θύραι δι' ὧν συγκαίνωνται ὁ ναὸς μετὰ τοῦ ἐσωνάρθηκος. Ἐπειδὴ δ' ἐκτετέρωθεν ἄλλαι τρεῖς πύλαι διανοίγοντο, διὰ τοῦτο 9 ἐν ὄλῳ πύλαι, βασιλικαὶ καλούμεναι, συνήνουν τὸν ναὸν μετὰ τοῦ ἐσωνάρθηκος. Οὗτοι συνεκαίνωνται μετὰ τοῦ ἐξωνάρθηκος (εἶδους προστόου ἐκτετερωμένου καθ' ὅλην τὴν πρόσσφιν τοῦ ναοῦ) ἔχοντες πλάτος 6 μέτρων διὰ 5 πυλῶν, ὡραίων καλουμένων. Ἐξώθεν δὲ ἦτο ἡ αὐλὴ μετὰ τῆς φιάλης ἐν τῷ μέσῳ.—Ὁ ναὸς ἐφωτίζετο διὰ πολυαριθμῶν θυρίδων, 40 μὲν εἰς τὴν θάσιν τοῦ θόλου, τῶν δὲ λοιπῶν εἰς τοὺς τοίχους, ἡμιθόλια καὶ ἀψίδας.

Ἐξωτερικῶς ὁ ναὸς οὗτος οὐδένα εἶχε διάκοσμον, καὶ δὲν προσεβίβη τὸ κτίριον οὐδεμίαν ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν. Ἐν γένει δὲ αἱ παλαιότεραι θυζαντιακῆ ἐκκλησίαι στεροῦν-

ται ἐξωτερικῶς οἰουδήποτε ἀρχιτεκτονικοῦ κόσμου. Καὶ τοῦτο εἶναι ἐτέρα διαφορά τῆς βυζαντιακῆς ἀπὸ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἥτις ἐπεμελήθη πολὺ τῆς ἐξωτερικῆς διακοσμῆσεως τῶν ναῶν. Τοῦτο δ' ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ διαφόρου προσρισμοῦ τῶν ναῶν τῶν θρησκευμάτων τούτων. Οἱ Ἑλληνικοὶ ναοὶ ἐθεωροῦντο ἰδίως ὡς κατοικία τοῦ Θεοῦ· τὰ δὲ πλήθη κατὰ τὰς τελετὰς ἕμενον ὑπὸ τὰς ἐξωτερικὰς στοὰς τοῦ ναοῦ. Ἄλλ' ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία χρησιμεύει, ὅπως συνερχόμενοι ἐντὸς αὐτῆς οἱ πιστοὶ τελῶσι τὰ τῆς λατρείας, ἥτις διαρκεῖ πολὺ, ἰδίως εἰς μεγάλας τελετὰς, παννυχίδας κλ. Ὅθεν φυσικὸν ἦτο περισσώτερον νὰ φροντίζωσιν οἱ Βυζάντιοι περὶ τῆς ἐσωτερικῆς λαμπρότητος. Ἄλλ' ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἤρξαντο νὰ ἐπιμελῶνται καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὀψεως.

Ἐκτὸς τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας κάλλιστα δείγματα τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ἡ ἐκκλησία Σεργίου καὶ Βίκχου ἣς τὸ σχῆμα εἶναι τετράγωνον, ὃ δὲ θόλος στηρίζεται ἐπὶ ὀκτῶ ὀρθοστάτων, βασταζόντων τέσσαρας ἀψίδας· ἡ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα ταύτης κτισθεῖσα ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Βιτελίου ἐν Ῥαβέννῃ ἔχουσα τὸ διάγραμμα κανονικὸν ὀκτάγωνον καὶ 8 ὀρθοστάτας τῶν ἀψίδων· ἡ ἐκκλησία τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων ἐν Κων(σταντινί) πόλει ἔχουσα σχῆμα σταυροῦ, ἧτοι ἀποτελούμενη ἐκ δύο κυτῶν καθέτως τεμνομένων καὶ τῶν ὁσίων τὸ μῆκος εἶναι διπλάσιον τοῦ πλάτους· ἄφ' οὗ δ' εἶναι αἱ κεραῖαι ἴσαι, ὃ ναὸς διαιρεῖται εἰς 5 τετράγωνα ἔχοντα ἴσας διαστάσεις· ἄνωθεν δὲ ἐκάστης τῶν τετραγώνων τούτων διαιρέσεων ὑψοῦται ἀνὰ εἷς θόλος στηριζόμενος ἐπὶ σφαιρικῶν τριγώνων.

Νεώτερος βυζαντιακὸς θυθμὸς.—Εἰ καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐγένετο τὸ πρότυπον τῶν μετὰ ταῦτα ἐν Ἀνατολῇ κτιζομένων ἐκκλησιῶν, ἐν τούτοις οἱ ἀρχιτέκτονες

ἐνωρίς ἤρξαντο νὰ ἐπιφέρωσι μεταβολὰς εἰς τὸ ἀρχικόν σχέδιον. Καί ἐπ' αὐτῶν τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐκτίσθησαν ἐκκλησίαι ἔχουσαι διάφορον τὸ διάγραμμα ἀπὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας· ἀλλ' ἰδίως ἀπὸ τῶν χρόνων Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ὅτε ἐκτίσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου, ἐπεκράτησε νεώτερός τις τύπος. Τὸ σχέδιον τῆς Ἁγ. Σοφίας ἤρξατο ἐν μέρει νὰ καταλείπηται· πρῶτον μὲν εἰς τοῦτο συνετέλεσαν αἱ δυσχέρειαι τῆς κατασκευῆς τοῦ μεγάλου θόλου γνωστὸν δ' εἶναι ὅτι αὐτοῖς κατέπεσε καὶ διάφορός πως εἶτα ἀνοικοδομήθη καὶ ὅτι ἐπανειλημμένως αἱ ἀψίδες αὐτῆς διεσπάρησαν· δεύτερον δὲ δὲν παρουσίαζεν ἐξωτερικῶς τὸ σύστημα ἐκεῖνο τῶν θόλων τὴν δέουσαν κομψότητα δι' ὃ οἱ μεταγενέστεροι ἀρχιτέκτονες ἐπεζήτησαν νὰ παράσχωσι πλείονα κομψότητα εἰς τοὺς ναοὺς καὶ ἠρκέσθησαν εἰς θόλους μικροτέρων διαστάσεων. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῶν, ἔλαβον ὡς βάσιν τὸν τύπον τῆς βασιλικῆς καὶ τὸν τῶν διασταυρουμένων θόλων, ὅπως οὗτος μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἐπεξετάθη· καὶ πρῶτον μὲν ἀντὶ τοῦ τετραγώνου σχήματος τοῦ ναοῦ προστίμησαν μᾶλλον τὸ ὀρθογώνιον μετὰ τοῦ διπλοῦ νάρθηκος· δεύτερον δὲ ἤρχισαν καὶ ἐξωτερικῶς νὰ κοσμοῦσι τὰ ἐκκλησίας, διακοσμοῦντες αὐτὰς οὐ μόνον ἐσωτερικῶς ἀλλὰ καὶ ἐξωτερικῶς διὰ ψευδοτετημάτων καὶ ποικίλων σχηματισμῶν τῶν ὑπερκειμένων ἀλλήλαις πλίνθων ἢ καὶ μαρμάρων· δὲν ἤρκοῦντο δὲ πλέον εἰς τὸ οὐλόχρον καὶ εὐθύγραμμον τοῦ ἐξωτερικοῦ ναοῦ, ἀλλ' ἐπεζήτησαν ὅπως ἐξωτερικῶς εἶναι ὁ ναὸς ποικιλόχρους καὶ διὰ διαφορῶν ἐξοχῶν καὶ ἐσοχῶν ἐσχηματισμένος· προσέτι δὲ ὕψωσαν ἐν μέσῳ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἄνω τῆς στέγης κυλινδρικὸν ὀκταῆδρον τύμπανον καὶ ἐπὶ τούτου ἐστήριξαν τὸν ἡμισφαιρικὸν θόλον· τὰ δὲ τοῦ ναοῦ τόξα ἐστήριξαν ἐπὶ κομφῶν κιόνων καὶ οὐχὶ ἐπὶ ὀρθοστατῶν· προσέθηκαν δὲ κατὰ μῆκος τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐτέρους δύο

μικροτέρους θόλους ττηριζομένους ὡσαύτως ἐπὶ ὁμοίων τυμπάνων. Ἐκάστη δὲ πλευρὰ τῶν τυμπάνων τούτων ἐσχημάτιζεν ἀψίδα περιέχουσαν ἀπλᾶς ἢ διδύμου; θυρίδας. Τὸ γυναικίον, ἔπερ πρότερον ἐξετείνεται εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ, ἤδη περιορίζεται ἄνω τοῦ νάρθηκος. Μεγάλαι δὲ θυρίδες ἀνοίγονται εἰς τὸ πρόσωπον τῆς ἐκκλησίας ὡς καὶ εἰς τὰ πλάγια, κάτωθεν ἀψίδων ἀπτινές εἰσιν ἐντετειχισμένοι εἰς τοὺς τοίγους τοῦ ναοῦ· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ στέγη καταλήγει σὺχλὶ εἰς εὐθύ, ἀλλὰ εἰς κνμπύλας γορμμάς κυματούμενον γείσωμα· εἰς τὸ ὀπισθεν δὲ μέρος τοῦ ναοῦ εἶναι πολυγωνικαὶ κόγχαι. Τοιούτος ἰδίως ἦτο ὁ ῥηθεὶς ναὸς τῆς Ἁγίας Θεοτόκου, ὅστις ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ πατρικίου Κωνσταντίνου Λίπς· περὶ τὸ 900 καὶ εἶχεν ὑπὲρ τὸ πρόστοον ἢ ἐξωτερικὸν νάρθηκα 3 μικροτέρους θόλους.

Ἄτεροι πρότυπον τῆς νεωτέρας βυζαντιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναὸς τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων περιλαμβάνων ὅ,τι κομψὸν καὶ ποικίλον αὐτῇ ἐπενόησεν: Ἐν τούτῳ διακρίνεται ὁ ἐξωτερικὸς νάρθηξ συνιστάμενος ἐκ μιᾶς ἀνοικτῆς στοᾶς, ἐχούσης δεξιᾶ καὶ ἀριστερᾶ ἀνὰ δύο συνεχυμένους στέγας. Τὸ δὲ πᾶρστοον τοῦ ἐσωτερικοῦ νάρθηκος, εἴτε διάδρομος, περιζωννύει ἅπαν τὸ μεσαῖον κύτος τοῦ ναοῦ, ὅπερ ἀποτελεῖ ἰσόπλευρον τετράγωνον. Τὸ τύμπανον τῆς ἐκκλησίας δὲν φαίνεται ἐξωθεν στηριζόμενον ἐπὶ τῆς στέγης· ἤτοι αἱ ἀψίδες, ἐφ' ὧν στηρίζεται τὸ τύμπανον ὑψοῦνται πολὺ ὑψηλότερον τῆς στέγης τοῦ μεσαίου κύτους· ἄνωθεν δ' αὐτῶν ὑψοῦται πολὺ ὑψηλὸν τὸ τύμπανον, ἐφ' οὗ ἐπικόθηται ὁ θόλος· ἀποτελεῖται δὲ τὸ τύμπανον τοῦτο ἐκ δέκα ἀψίδων διακρινομένων ἀπ' ἀλλήλων διὰ κιονιδίων μετὰ τόξων. Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς ἐκκλησίας ὑψοῦνται ἀμέσως ἐπὶ τῆς χαμηλοτέρας στέγης τέσσαρες θόλοι ταπεινότεροι μετὰ τυμπάνου. Αἱ τρεῖς κόγχαι τοῦ ναοῦ σχηματίζουσιν ἐξωθεν τρεῖς πολυγωνικοὺς πύργους,

διακρινομένους ἀπ' ἀλλήλων διὰ κιονιδίων ἐκ πλίνθου. — Τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν κατὰ τὸν τύπον τοῦτον κτιζομένων ἐκκλησιῶν εἶναι τὸ ὕψος τοῦ τυμπάνου ὅπερ κατ' ἀρχὰς ὄν ταπεινότερον κατ' ὀλίγον ἐξήρθη ἕως οὗ ἐν τῇ ῥηθείᾳ ἐκκλησία τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων ἐφθασεν εἰς τὸ ἀνώτατον αὐτοῦ ὕψος· ὁ δὲ θόλος ἐξικρανίζεται ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ τυμπάνου συνήθως δὲ οὐδ' ὁ θόλος δὲν διακρίνεται ἀπὸ τοῦ τυμπάνου διὰ θριγκοῦ, ἀλλὰ πολλάκις ὁ θόλος καὶ τὸ τύμπανον συμπλέκονται διὰ τῆς εἰσβολῆς τῶν ἀψίδων τοῦ τυμπάνου ἐντὸς αὐτῆς τῆς περιφερείας τοῦ θόλου. Οὕτω δ' ἐκτίζοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκκλησίαι ἔχουσαι μικρὰ διαστάσεις καὶ τοιαῦται εἶναι ἅπασαι αἱ ἐν Ἀθήναις σωζόμεναι βυζαντιακῆ ἐκκλησίαι, πλὴν τῆς τοῦ Ἀγ. Νικοδήμου ἧς ὁ θόλος εἶναι παρεμφερὴς πρὸς τὸν τῆς Ἀγ. Σοφίας καὶ φέρεται ἐπὶ ταπεινοῦ τυμπάνου.

Ἐν μεταγενεστέροις δὲ ναοῖς ἀντὶ ὀκταεδρικοῦ κατεσκευάζετο τὸ τύμπανον κυλινδροειδές· τοῦτο δ' ὅμως ἀποτελεῖ κατὰπτωσιν τῆς τέχνης, ἥτις οὕτω διεστράφη ὑπὸ τῶν ἐπεληθόντων ἐθνῶν ἄνευ παρέλαθον τὸν ῥυθμὸν χωρὶς νὰ τὸν ἐνωσῶσιν, ὥστε καὶ ἀντὶ τῆς ἡμικυκλικῆς ἀψίδος ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ κατ' ἀμβλείαν γωνίαν διτεμνόμενα ἢ πεταλοειδῆ τόξα.

Ἐν ταῖς μοναῖς παρατηροῦμεν ὅτι ὁ τροῦλος συνήθως ἀρκετὰ στενός ἰδρῦετι ἐπὶ κυλίνδρου ἀρκετὰ ὑψηλοῦ ὥστε πόρρωθεν νὰ καθιστᾷ καταρηνῆ τὴν θέσιν τοῦ ἱεροῦ καὶ νὰ διακρίνη τοῦτον τῶν λοιπῶν οἰκοδομημάτων. Ἐπειτα δὲ ἀντὶ τῶν δύο στίχων τῶν κίωνων τῶν διαιρουμένων τὸν ναὸν εἰς τρία κύτη ἠξήρθη τοῖχος, ὅστις καταλείπει μόνον ὡς μέρος τοῦ ναοῦ τὴν μέσσην ναῦν, ἐν τῇ θέσει δὲ τῶν δύο πλαγίων νεῶν ἐγείρονται παρεκκλήτικα βεθαίως ἢ παράλειψις τῶν κίωνων εἶναι κατὰπτωσις τῆς τέχνης, ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ἐξηγεῖται ἐκ

του ὅτι παραγνωρισθεῖσης μετὰ ταῦτα τῆς αἰτίας τῶν πλαγίων κυτῶν ἐνομήσθη ὅτι ταῦτα ἦσαν περιττά, ἀφ' οὗ γυναικωνίτης δὲν ἦτο πρέπον νὰ ὑπάρχη εἰς τὰ ἱερά καταγώγια τῶν ἀπικρηθέντων τὰ ἐγκόσμια. Καὶ ὅταν μὲν ἡ βάσις τοῦ ναοῦ εἴη τετράγωνος ἢ ὀρθογώνιος, τότε ἴδρυνται δύο παρεκκλήσια, ὡς εἶπομεν, ἵνα πληρώσι τὸν ἱερὸν χώρον τῆς βάσεως καὶ χρησιμεύωσι εἰς τὰς καθημερινὰς τῶν μοναχῶν ἱεροτελεστίας καὶ προσευχάς· ὅταν δ' ἡ βάσις εἴη σταυροειδής, τότε παρεκκλήσια δὲν οἰκοδομοῦνται.

Ἡ βυζαντιακὴ τέχνη ὑπῆρξεν ὁ ὁδηγὸς ἐν τῇ νεωδομίᾳ ὅλων τῶν ἔθνων, ἅτινα τὸ ὀρθόδοξον πιστεύουσι θρησκευμα. Δι' ὃ εὐρίσκομεν αὐτὴν οὐ μόνον ἐν Καυκάσῳ καὶ Ἀρμενίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν Ῥωσίᾳ. Εἰς ταύτην δέ, ἥτις ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου ἐδέχθη τὸν πολιτισμόν, ὁ θόλος ἐνωρί, ἔλαβε τὴν οὕτω χαρακτηριστικὴν βολβώδη μορφήν. Καὶ ἐπὶ τὴν οἰκοδομικὴν δὲ τῶν τουρκικῶν τζαμιῶν ἐπέδρασεν ἡ λαμπρότης τῆς βυζαντιακῆς τέχνης.

ΡΩΜΑΝΙΚΟΣ ΡΥΘΜΟΣ

Χωρισμὸς τῆς ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀπὸ τῆς ἐν τῇ δύσει τέχνης. — Ἀφ' ὅτου τὸ ἀνατολικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος ἐχωρίσθη ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ, τὸ δὲ δυτικὸν ὅλως διαφόρου ὑπέστη τύχης, νέοι δὲ λαοὶ καὶ νέοι βίος εἰσῆλθεν εἰς τὰς χώρας ἐκεῖνας, εὐλόγον εἶναι ὅτι καὶ ἡ τέχνη δὲν ἠδύνατο νὰ ἀκολουθήσῃ ἐν τε τῇ ἀνατολῇ καὶ τῇ δύσει τὴν αὐτὴν ὁδόν. Ἐν μὲν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ἡ τέχνη ἐξηκολούθησε κανονικῶς τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς. Εἶναι ἀληθές ὅτι μετὰ τοῦ χρόνου τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐν Βυζαντίῳ ἡ περὶ τὴν τέχνην δραστηριότης φαίνεται ἀποκλινοῦσα. Ἀλλ' ἐν τοσούτῳ καὶ μετὰ τὴν εἰκοσιμαχίαν, ἥτις βεβαίως διέκοψε τὴν πρὸς τὴν τέχνην ὁρμήν, αὕτη πάλιν ἀνεδείχθη οὐχὶ βεβαίως ὑπὸ τὸν παλαιὸν αὐτῆς τύπον, διότι τοῦτο ὡς ἐλέχθη, ἦτο λίαν δυσχερές· ἀλλ' ὑπὸ

τὸν νεώτερον βυζαντιακὸν ῥυθμόν. Τούναντιον δ' εἰς τὴν δύσιν ἤλθον νέοι λαοί, οἵτινες ἦσαν ἀμόρφωτοι. Δι' ὃ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ ἀνέλαθε τὴν μόρφωσιν αὐτῶν. Ἐν τῷ λατινικῷ αὐτῆς ἐνδύματι ἐνείχε πλείστα πολιτισμοῦ καὶ τέχνης στοιχεῖα, ἅτινα μετέδωκεν εἰς τοὺς νεωστὶ ἐχριστιανισθέντας λαοὺς.

Ἡ τέχνη ἐν τῇ δύσει ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς 11ης· μέχρι τοῦ πρώτου ἔτους τῆς 13ης ἐκχροντζετηρίδος γενικῶς καλεῖται ῥωμανικὴ τέχνη· διὰ τοῦ ὀνόματος δὲ τούτου δὲν δηλοῦται ὅτι οἱ ῥωμανοὶ λαοὶ κυρίως ταύτην διεμόρφωσαν καὶ ἐχρησιμοποίησαν, ἀλλὰ σημαίνεται ἐν τῶν κυριωτάτων χαρακτηρικῶν τῆς τέχνης ταύτης· τοῦτο δ' εἶναι ὅτι δὲν ἐξέλιπε πᾶσα συνάφεια πρὸς τὴν ἀρχαιοτέραν ῥωμαϊκὴν τέχνην.

Ἡ ῥωμανικὴ ἐκκλησία, κατὰ τὸν *Springer*, ἐπανάγει ἡμᾶς· εἰς τὸ διάγραμμα τῆς ἀρχαίας Χριστιανικῆς βασιλικῆς. Ἐκατέρωθεν τῆς ὑψηλοτέρας καὶ εὐρυτέρας μέσης νεῶς εἶναι ταπεινότεραι καὶ στενωτέραι πλάγαι νῆες. Πρὸ τοῦ ναοῦ ὑπάρχει πρόστυον, πολλάκις μετὰ πυργωτοῦ οἰκοδομήματος συνημμένον. Πρὸς ἀνατολὰς δὲ τοῦ ναοῦ εἶναι ἡ κόγχη. Ἡ μεταξὺ δὲ τῶν ναῶν καὶ τῆς κόγχης παρεμβαλλομένη ἐγκαρσία ναῦ· παρῆγεν εἰς τὸ διάγραμμα τὸν τύπον τοῦ λεγομένου λατινικοῦ σταυροῦ. Πολλάκις δὲ πρὸς δυσμᾶς ἐπιπροστίθεται δευτέρα κόγχη, πρὸς ἣν ἐνίοτε δευτέρη ἐγκαρσία ναῦς ἀντιστοιχεῖ. Ἡ κρύπτη ὑπὸ τὴν κόγχην εἶναι ἀκόμη ἐν χρήσει. Ἡ αὐλὴ δὲ συνήθως παραλείπεται. Ὁ εὐρέως διανοιγόμενος πυλὼν μετὰ τῆς πληθῆος τῶν κοσμημάτων προουσιάζεται εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ ῥωμανισμοῦ. Ὁ τοῖχος τοῦ πυλῶνος φαίνεται λοξῶς διακεκομμένος· ἐκατέρωθεν αὐτοῦ ὑπάρχουσι κίονες ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται αἱ κυκλικαὶ περικαμπαὶ τοῦ πυλῶνος. Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀνοικοδομεῖται ἡ πρόσοψις ὡς κεκλεισμένος ὄγκος τειχῶν· διὰ δὲ τῶν ἐκατέρωθεν πύργων καὶ τῶν ὀλίγων ἀνοιγμάτων μᾶλλον

παριοτᾶ τὸ ἰσχυρὸν τέρμα τοῦ ἐπιμήκου; ναοῦ ἢ ἐλκυστικῆς εἰσοδον. Εἰς τὰ πολυπληθῆ μοναστήρια ἢ πρόσφυς τῶν ναῶν εἶχε θεβαίως δευτερεύουσαν σημασίαν. Πολλὴν δὲ προτίμησιν εἶχον οἱ κυκλικοὶ ἢ πολυγωνικοὶ πύργοι, ὧν οἱ πολυπληθεῖς ὄροφοι διὰ τῶν ομάδων τῶν παραθύρων, ἄτινα διὰ 2 ἢ 3 κιονίσκων ἐχωρίζοντο, ἀπέκτων εὐάρεστον ἐλαφρότητα. Εἰς τὰς μεγαλυτέρας ἐκκλησίας παρὰ τὰ ἄλλα τοῦ τετραγώνου καὶ ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῆς ἐγκαρσίας μετὰ τῆς μέσης νεῶς ἀνεγείρεται ὀκτάγωνος θολωτὸς πύργος. Διὰ τὴν ἐπιστέγασιν τῶν πύργων χρησιμοποιεῖται ὑψηλὴ, μὴ ἔχουσα ἀνοίγματα (θυρίδας κλ.) πυραμίς. Διὰ τῶν πύργων δὲ ἡ ὄψις τῶν ναῶν ἀποκτᾶ ἀρκετὸν θέλητρον.

Οἱ τοῖχοι τῆς μέσης νεῶς στηρίζονται ἄλλοτε μὲν ἐπὶ ὀρθοστατῶν, ἄλλοτε δ' ἐπὶ κίωνων· ἐνίοτε δ' εὐρίσκονται ἐναλλασσόμενοι ὀρθοστάται καὶ κίονες, ἄνευ διαφορᾶς τοῦ προσρισμοῦ των. Διὰ τῆς προόδου δὲ τῆς καμυρώσεως ἐμειῖθη ἡ σημασία τῶν κίωνων. Ἀπὸ τῆς μετὰ κίωνων ἐγένετο ἡ μετ' ὀρθοστατῶν βασιλική. Ὁ σχηματισμὸς τῶν ὀρθοστατῶν εἶναι ἀπλοῦς. Ἐστηρίζοντο ἐπὶ τετραγώνου πλίνθου, ἐφ' ἧς ὑπάρχει λοξῶς κεκομμένος κύβος εἴτε καμπύλος εἴτε ἐν σχήματι προσκεφαλαίου (σπειροειδῆς). Εἰς τὸ σῶμα τοῦ στυλοῦ περι τὰς γωνίας ἐνίοτε διὰ καθέτων ἐντομῶν φαίνεται ἐλλεῖπον τετραγώνον τι τμημα ἐντὸς τοῦ ὁποῦ πολλάκις ἐνίθενται κιονίσκοι. Οἱ κίονες ἔχουσι πολλάκις τὴν βάσιν προσομοιάζουσαν πρὸς τὴν ἀττικὴν (τροχιλος μεταξὺ δύο σπειρῶν), ἐπὶ τετραγώνου πλίνθου. Ἡ βάσις ὅτε μὲν εἶναι ὀμαλὴ, ὅτε δὲ φέρει διάφορα κοσμήματα. Οὐδεμίαν δὲ συμμετρίαν διατηρεῖται μεταξὺ τοῦ ὕψους καὶ τοῦ πάχους τῶν κίωνων· ἀλλ' οὗτοι χρησιμεύουσι πρὸς ὑποστήριξιν βάρους τότε εἶναι λίαν χονδροῖ, ὡς στρογγύλοι ὀρθοστάται· ὅταν δὲ ὡς κοσμήματα παρὰ τὰς παραστάδας θυρῶν ἢ παραθύρων τίθενται,

τότε είναι λίαν λεπτοί. Οί κίονες είναι άνευ βαθδώσεων και έν τοῖς μετά ταῦτα χρόνοις φέρουσι διάφορα κοσμήματα. Τό συνηθέστατον κιονόκρανον είναι τό καλούμενον κυβοειδές μέ άπεστρογγυλωμένης τās κάτω γωνίας, άλλ' εύρίσκονται και άλλα μετά διαφόρων φύλλων ή άλλων κοσμημάτων κιονόκρανα. Ούτω δέ τό κιονόκρανον τοῦτο έμφαίνεται ώς κατάλληλος μετάθασι; άπό τοῦ κυλινδροειδοῦς σχήματος τών κίωνων εἰς τήν τετράγωνον διατομήν τών μηρών τών τόξων, οἵτινες επί τών κίωνων έστηρίζοντο.

Τά παράθυρα ἴσαν κατ' άρχή; μικρά και άνευ κοσμημάτων, κατ'όλίγον δ' έγένοτο μεγαλύτερα. Μετά ταῦτα συνηνώθησαν εἰς ομάδας περιβαλλόμενα ύπό κίωνων και τόξων. Τά παράθυρα άλλοτε διηνοίγοντο πρός τά άνω έν μορφή ριπιδίου, άλλοτε δέ άνωθεν έσχημάτιζον έν μόνον τόξον, ένίοτε δύο κατ' άμβλειαν γωνίαν διατεμνόμενα και άλλοτε τέσσαρα τόξα έν μορφή τριφυλλίου. Στρογγύλα παράθυρα μέ άκτίνας; έκ τοῦ κέντρου έκπορευομένα; εύρίσκονται μόνον έν προσόψεσιν. Κατά διαστήματα εξέχουσιν έκ τών τοίχων λίθινοι οριζόντιοι ταινίαι (όπως και νῦν χρησιμεύουσιν εἰς δήλωσιν τών όρόφων τών οικιών). Τό γεῖσον όλίγον εξέχον έχει κυκλική ή εύθύγραμμη κοσμήματα και έντομά;.

Ἡ νεωτέρα ρωμανική άρχιτεκτονική διακρίνεται άπό τής άρχαιοτέρας; και δι' άλλων μέν διαφορών, άλλά μάλιστα διά τής επικρατήσεως τής θολωτής οἰκοδομής, ήτις ταχέως παρηγκώνισε τήν εύκόλω; ύπό πυρκαϊάς προσβαλλομένην ξυλινην έπιστέγασιν. Ἡ τέχνη τής καυαρώσεως οὔδέποτε έλησμονήθη, ιδίως εἰς τās χώρας έν αἷ; εἶχε ριζώσει ό ρωμαϊκός πολιτισμός; και εἰ; εκείνας αἵτινες εἶχον σχέσεις μετά τοῦ Βυζαντίου. Ἐπειτα ή κρύπτη τοσαῦτον άνέχουσα βάρος μόνον διά καυαρώσεως ήτο δυνατόν γά επικαλύπτεται; όμοίως δέ και ή κόγχη συνήθως; οὔτως επεκαλύπτετο. Ἄλλ' άπό τής

καμαρώσεως μερῶν τινῶν μέχρι τῆς τοιαύτης ὄλων οἰκοδομημάτων ἐπιστεγάσει· ἦτο μικρὰ ὁδός, ἣν διαφόρως τὰ διάφορα ἔθνη διήνυσαν. Εἰς χώρας τινὰς πρὸς ἐπιστεγάσειν τῆς μέσης νεώς· ἐχρησιμοποιήθη ἡ ἀπλῆ καμάρα· συνθεστέρα δὲ ἀπέβη ἡ ὑπὸ τῶν ῥωμαίων διαπλασθεῖσα σταυρωτὴ καμάρα. Διὰ ταύτης δὲ ὑπέστη ἡ νεωδομία μεγάλην μεταβολήν. Οἱ ὀρθοστάται ὡς στηρίγματα τῶν θόλων ἀποκτῶσι σπουδαιοτάτην σημασίαν καὶ συναρροῦσι τοὺς τοίχους τῆς νεώς. Αὕτη δὲ διαίρει· αἱ εἰς τετράγωνα μέρη· εἰς ἐκάστην δὲ γωνίαν τετραγώνου ἀνεγείρονται ὀρθοστάται, οἵτινες εἶναι συνδεδεμένοι διὰ τόξων, τὰ ὅποια ἀποτελοῦσι τὰ πέρατα ἐκάστης σταυρωτῆς καμάρας. Οὕτω δὲ σχηματίζεται συνεχῆς σειρά τοιοῦτων καμαρῶν ἐν ἐκάστη νηί. Ἐπειδὴ δὲ τὰ τετράγωνα μέρη τῆς μέσης νεώς εἶναι μείζονα τῶν πλάγιων, ἔπεται ὅτι τὰ τελευταῖα εἶναι πλείονα· δύο τετράγωνα τῶν πλαγίων νεῶν ἀντιστοιχοῦσι πρὸς ἓν τῆς μέσης. Ἐπειδὴ δὲ τὰ τόξα, ἅτινα τὴν μέσῃ ναῦν ἀπὸ τῶν πλαγίων χωρίζουσι καὶ εἶναι ἐστηριγμένα ὁμοίως ἐπὶ ὀρθοστατῶν, δὲν ἔχουσι τοσοῦτον ἀνοιγμα, ὅσον τὰ τόξα τῶν καμαρῶν, διὰ τοῦτο διακρίνονται οἱ ὀρθοστάται τῶν τόξων τῶν τοίχων ἀπὸ τῶν ὀρθοστατῶν τῶν μέσων καμαρῶν. Οὕτω δὲ ὁ μὲν εἰς ὀρθοστάτης στηρίζει μόνον τὰ τόξα τῶν τοίχων (καὶ τὴν καμάραν τῆς πλαγίας νεώς), ἐν ᾧ ὁ ἕτερος παχύτερος ὠνάνερχεται πρὸς τὰ ἄνω καὶ στηρίζει καὶ τὴν καμάραν τῆς μέσης νεώς· οἱ τοιοῦτοι δὲ ὀρθοστάται τίθενται ἐναλλάξ. Ἐν τῇ περαιτέρῳ ἀναπτύξει τῆς τέχνης κατορθώθη νὸ κατασκευασθῶσι καὶ σταυρωτὰ καμάρα· ἐπιμήκεις, ἦτοι ἐπὶ ὀρθογωνίου ἐπιφανείας. Διὰ τούτου δ' ἤρθη ἡ ἀνάγκη τῆς κατασκευῆς τῶν λεγθέντων δύο εἰδῶν ὀρθοστατῶν, πίντες δ' οὗτοι ἐγένοντο μονοειδεῖς. Ἐτέρα πρόοδος· ἐγένετο αὖτὲ τοῦ ὅτι ἀντὶ τῶν τόξων τῶν φερισμένων εἴτε κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ εἴτε καθέτως τούτου, κατορθώθη νὰ φέρονται λο-

ξῶ; ἢ διαγωνίως πρὸς τὸν ἄξονα τόξῃ, δι' ὧν ἐγένοντο αἱ λεγόμεναι πλευρικαὶ καμάραι. Πλήρως δὲ διεμορφώθη ἡ τέχνη τῆς καμαρώσεως ὅτε ἀντὶ τοῦ στρογγύλου ἐχρησιμοποιήθη τὸ ὀξυτενὲς τόξον, τοῦ ὁποίου τὰ δύο μέρη εἶναι τμήματα κύκλου κατ' ὄξειαν γωνίαν εἰς τὰ ἄνω διατεμνόμενα· τοῦτο δ' ἐγένετο ἐν τῷ γοθτικῷ ρυθμῷ.

Μεταβατικὸς ρυθμὸς — Εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ μεταβατικοῦ ρυθμοῦ ἀπὸ τοῦ ῥωμανικοῦ εἰς τὸν γοθτικὸν ἀνήκει καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὀξυτενοῦ; τόξου κατὰ τὴν οἰκοδομήν, ἐν ᾧ κατ' ἀρχὰς μόνον ἐν διακοσμήσει ἐγένετο χρῆσις αὐτοῦ. Διὰ κινουφνοῦ; δὲ καμαρώσεω; ἐξέλιπεν ἡ προτέρῃ ἀκαμψία τοῦ ῥωμανικοῦ ρυθμοῦ, καίτοι τὸ σχεδιόγραμμα ἰπέμεινε τὸ αὐτὸ. Ἡ ἡμικυκλικὴ κόγχη, ὑφ' ἣν ἤδη ἡ κύπτη ἤρχισε νὰ ἐκλίπῃ ἀντικατεστάθη διὰ τῆ; πολυγωνικῆ; κόγχη; ἐστεγασμένη; διὰ πλευρικῆ; καμάρα;. Ἡ ἀνάγκη τῆ; ἐνισχύσεω; ἐρεισμάτων τινῶν ἐν τῇ καμαρώσει ἐπήνεγκε τὴν ἀντικατάστασιν κατὰ μικρὸν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ τῶν ναῶν τοίχῳ τῶν λιθίνων ὀριζοντίων ταινιῶν δι' ἀντηρίδων. Οἱ πύργοι δ' ἐγένοντο πλείονες καὶ γραφικώτεροι, τὸ δ' ἐπιστέγασμα αὐτῶν κομψότερον καὶ εὐμηκέστερον.

Ἐν τῇ καμαρώσει ἤδη εἰσῆχθη πρὸς τῇ τετραμερεῖ σταυρωτῇ καμάρα; καὶ ἡ ἑξαμερῆ; καὶ ἡ ὀκτωμερῆ; καμάρα;. Μετὰ δὲ τῶν ὀρθοστάτων συνεδέθησαν κίονες περιβάλλοντες τοῦ; ὀρθοστάτου; οὕτω δ' ἀπέβησαν οἱ κίονες κοσμητικὰ περιβλήματα· περὶ τὰ μέσον δ' αὐτῶν ἐξέχει ὅποσον χαρακτηριστικὸς τῆ; περιόδου ταύτης δακτύλιος τοῦ κορμοῦ, ὅστι; κατ' ἀρχὰ; μὲν ἐχρησίμευσεν ὅπως συνδέῃ τὸν κίονα μετὰ τοῦ ὀρθοστάτου, ἔπειτα δ' ἀπέβη ἀπλοῦν κότμημα. Ὁ πολὺν δ' εἰς πλουσίως διακοσμημένον;

Ταῦτα γενικῶ; περὶ τοῦ ῥωμανικοῦ ρυθμοῦ. Λεπτομερεστέρα δ' ἐξέτασι; τῶν ἐκασταχοῦ διαφορῶν καὶ ἐπιφανεστέρων αἰ-

κοδομημάτων, θὰ ἠνάγκαζεν ἡμᾶς· πολὺ νὰ ἐπεκταθῶμεν.

ΓΟΤΘΙΚΟΣ ΡΥΘΜΟΣ

Κατὰ τὸ 6^ο ἡμισυ τοῦ 12ου αἰῶνος· καὶ τὸ α' τέταρτον τοῦ 13ου ἡ διάπτυξις τοῦ ἱπποτισμοῦ, ἡ σταυροφορικὴ κίνησις καὶ ἡ ἐξάνθησις τῶν ἐπιστημῶν παρουσίασε τὴν Γαλλίαν ὡς ἐξάρχουσαν τῆς ὅλης κοινωνικῆς τότε μεταβολῆς. Καὶ ἐν τῇ τέχνῃ δ' ἐξεδηλώθη ἡ μεταβολὴ αὕτη· ἡ δὲ ἐν Γαλλίᾳ τότε ἀναπτυχθεῖσα νέα τῆς τέχνης διάπλασις ἐντὸς ὀλίγων δεκαετηρίδων ἀπέβη γενικὸς ἐν τῇ δύσει ρυθμὸς.

Ὁ ὄρος· αγοθθικὸς ρυθμὸς», ὅστις οὐδὲ τὴν γένεσιν οὐδὲ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ σταδίου τούτου τῆς τέχνης δηλοῖ, ἐδόθη ὑπὸ τοῦ τεχνογράφου *Basari* κατὰ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα εἰς τὸν ρυθμὸν, ὃν ἐκεῖνος ὡς βαρβαρικὸν ἀπεστρέφετο.

Ὁ κατὰ τὸ 6^ο ἡμισυ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος ἐν Γαλλίᾳ κατασταθεὶς ἀρχαιότερος γοτθικὸς ρυθμὸς μετεπλάσθη κατὰ μικρὸν εἰς τὸν γοτθικὸν ρυθμὸν τῆς ἀκμῆς, ἀφ' οὗ ἐδέχθη αὐτὸν ἅπασα ἡ Γερμανία κατὰ α' τέταρτον τοῦ 13 αἰῶνος· ὁ ρυθμὸς τῆς ἀκμῆς διετηρήθη καθ' ὅλην τὴν 14 ἑκατονταετηρίδα, ὁ δὲ νεώτερος γοτθικὸς ρυθμὸς μέχρι τῆς 16 καὶ κατ' ἐξίρσειν μέχρι τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος.

Ἡ διαμόρφωσις καὶ ἐξασφάλισις τοῦ συστήματος τῆς καμαρώσεως καὶ ἡ σύνδεσις τούτου εἰς ἰσχυρὸν τι σύνολον ἀποτελοῦσι τὴν κυρίαν θάσιν τοῦ γοτθικοῦ ρυθμοῦ. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν αἱ ἐκκλησίαι ἦσαν μικραὶ, ἡ ἀνάγκη δὲν ἦτο τόσον αἰσθητῆ· ἀπέβη δ' αὕτη ἐπαισητοτέρα, ὅτε αἱ μὲν πόλεις ἠϋξήσαν, αἱ δὲ πολῖται ἤθελον νὰ ἐπιδειξῶσι τὰ πλοῦτη αὐτῶν ἐν τῇ οἰκοδομῇ ναῶν.

Ἐν τῷ γοτθικῷ ρυθμῷ χρησιμοποιοῖται τὸ ὀξυτενὲς τόξον, ὅπερ καὶ ὀλιγώτερον ἀπώθει τὰ πλάγια αὐτοῦ στηρίγματα ἢ ὅσον ἀπώθει αὐτὰ ἡ καμάρα, καὶ μείζον βάρος δύναται νὰ φέρῃ. Ἀλλὰ τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ ρυθμοῦ τούτου

κεῖται ἐν τῇ συνδέσει τοῦ ὀξυτενοῦς τόξου καὶ τῆς πλευρικῆς καμαρώσεως μετὰ συστήματος ἀντηρίδων εἰς σύνολόν τι, οὕτως ὥστε ὅλη ἡ στέγη νὰ στηρίζεται ἐπὶ ὀρθοστατῶν καὶ οἱ πλάγιοι τοῖχοι νὰ εἶναι ἀπηλλαγμένοι παντὸς βάρους· τὴν δὲ πρὸς τὰ ἔξω ὤθησιν τῶν ὀρθοστατῶν τῶν ἀνεχόντων τὴν καμάρωσιν τῆς μέσης νεῶς ἰσοουδετεροῦσιν ἀντηρίδες, αἵτινες ἐκφυόμεναι ἐκ τῶν τοίχων τῶν πλαγίων νεῶν καὶ ὑπὲρ ταύτας αἰρόμεναι ἐπιτελοῦσι τὸν σκοπὸν τῶν διὰ τόξων ἐνό; ἢ καὶ πλείονων, τὰ ὁποῖα ὑπὲρ τὴν στέγην τῶν πλαγίων νεῶν συνδέουσι τὰς ἀντηρίδας πρὸς τοὺς ὀρθοστάτας τῆς στέγης τῆς μέσης νεῶς.

Ἔτερα χαρακτηριστικὰ τῆς κατὰ μικρὸν διαμορφωθείσης γοθτικῆς νεωδομίας εἶναι ὅτι ἡ κόγχη δὲν στηρίζεται ἐν μορφῇ ἡμιθόλιου ἐπὶ τῆς πλαγίας νεῶς, ἀλλ' αἱ ὑψηλαὶ καμαρώσεις τῆς μέσης νεῶς προχωροῦσι καὶ εἰς τὸν χορὸν καὶ ἐνταῦθα συνεννοῦνται. Αἱ πλάγιοι νεῆς περιβάλλουσιν ἐνίοτε τὸν πολυγωνικὸν χορὸν· στεφάνη δὲ πολλάκις παρεκκλησίῳν περιστέφει τὴν περὶ τὸν χορὸν ἐπέκτασιν ταύτην τῶν πλαγίων νεῶν.— Ἀντὶ τῶν μονήρων κιόνων καὶ τῶν χαϊδρευιδῶν ὀρθοστατῶν ἐν τοῖς γοθτικοῖς ναοῖς παρουσιάζονται ὁμάδες συνηνωμένων κιόνων καλούμεναι ὑπηρέται· ἀναλόγως δὲ τοῦ πάχους αὐτῶν διακρίνονται εἰς ἀρχαίους καὶ νέους ὑπηρέτας. Ἐπὶ τῶν κιονοκράνων αὐτῶν παρίστανται φυσικώτατα φύλλα ἐκ τῆς ἐγγχωρίου γλωρίδος· εἰς δὲ τὸν νεώτερον γοθτικὸν ῥυθμὸν δὲν ὑπάρχουν κιονόκρανα, ἀλλ' ἀντὶ τούτων περιβάλλουσι τὸ τέρμα τῶν κιόνων κοσμήματα τραχεὰ βολθοειδῆ.

Ἐπὶ τῶν ὀξυτενῶν τόξων ἐφ' ὧν στηρίζονται οἱ ἐκὰτέρωθεν τῆς μέσης νεῶς τοῖχοι ὑψοῦται τὸ τριφόριον, ἧτοι στενὴ οἴοδος κατέχουσα τὸ πλάτος τῶν τοίχων τούτων· τοῦτο εἶναι πρὸς τὸ μέρος μὲν τῆς μέσης νεῶς ἀνεφωγμένον διὰ ὁμάδων θυροειδῶν ἀνοιγμάτων· πρὸς δὲ τὰ ἔξω φέρει λεπτὸν τοῖ-

γον, ἐφ' οὗ ἠνοιχθήσαν παράθυρα εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους, τὸ ὑπερκείμενον δὲ μέρος τῶν τοίχων τῆς μέσης νεῶς καταλαμβάνεται ὑπὸ τῶν παραθύρων. — Τὰ παράθυρα τοῦ γοθτικοῦ ρυθμοῦ εἶναι μεγάλα· διαιρεῖται δὲ ἕκαστον διὰ καθέτων στύλων εἰς σειράς, αἵτινες συγκλείονται εἰς ὀξυτενὴ τόξα· συνήθως εἶναι τρεῖς αἱ διάμεσοι στύλοι· ἐνοῦνται δὲ εἰς 4 τόξα· ἔπειτα ἄλλα δύο τόξα ὑπερκείμενα ἐνοῦσι τὸν μεσαῖον στύλον μετὰ τῶν παραστάδων τοῦ παραθύρου· ἔπειτα ἓν μείζον τόξον συγκλείει τὸ ὅλον ἀνοιγμα τοῦ παραθύρου· τὰ μεταξὺ τῶν τόξων κενὰ πληροῦνται ὑπὸ κύκλων ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπάρχουσι τμήματα κύκλων ἐν σχήματι πετάλων ἀνθους συνηνωμένων. Ἀλλὰ τὰ κενὰ τῶν παραθύρων δὲν πληροῦνται πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον· διάφορα σχήματα καὶ συμπλέγματα παρουσιάζει ἡ λεπτὴ αὕτη ἐξεργασία τῶν λίθων, οἵτινες πρὸς τοῦτο χρησιμοποιοῦνται.

Εἶπομεν ἄνωτέρω ὅτι αἱ ἀντηρίδες ὑφιοῦνται πολὺ ὑπὲρ τὴν στέγην τῆς μέσης νεῶς, ὅλον ἐν στενοῦμεναι· καλύπτονται δὲ ὑπὸ ἀκιδωτῆς στέγης, φιάλης καλουμένης· ταύτης δὲ διακρίνεται τὸ κάτω τετραγωνοειδὲς μέρος, ἐν σῶμα, ἀπὸ τῆς πυραμιδοειδοῦς ἀκίδος· πολλάκις τὸ σῶμα σχηματίζεται ὑπὸ 4 κιονίσκων ἀνεχόντων λαμπρῶς κατὰ τὰ ἄκρα κεκοσμημένον ἐπιστέγασμα. Αἱ λοξαὶ γραμμαὶ τῆς πολυγωνικῆς ἀκίδος φέρουσι κατὰ τὰς συνενώσεις τῶν πλευρῶν τοῦ καράβους, ἥτοι κοσμήματα ἐν σχήματι φύλλων πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἔξω τεινόντων εἴτα δὲ καμπτομένων ἢ ἀναστρεφομένων· εἰς τὴν κορυφὴν δὲ ὑφιοῦται τὸ σταυρωτὸν ἄνθος. Τὰ ἄνωθεν δὲ ἕκαστου παραθύρου ἢ θύρας ἐξέχοντα ἀετώματα κοσμοῦνται κατὰ τὰς δύο αὐτῶν πλαγίας γραμμὰς ὑπὸ καράβων, ἄνωθεν δὲ τῆς γωνίας τῶν γραμμῶν τούτων ὑφιοῦται σταυρωτὸν ἄνθος.

Ἐν φ' δὲ ἡ ἐκ τοῦ πλαγίου ὄψις γοθτικοῦ τινος ναοῦ δεῖ-

κνύει τὸν σκελετὸν τοῦ οἰκοδομήματος, ὅλος ὁ διάκοσμος αὐτοῦ παρουσιάζεται ἐν τῇ προσόψει. Ἰσχυροὶ πυλώνες, συνήθως τρεῖς, ὧν ὁ μέσος διὰ στόλου εἰς δύο μέρη διήρηται, εἰσάγουσιν εἰς τὸν ναόν. Εἰς τὰ κοιλώματα τῶν λοξῶς κεκομμένων τοίχων εἶναι ἀγάλματα· τοιαῦτα δὲ πληροῦσι τὸ ἀέτωμα. Τοιαῦτα δὲ ἀγάλματα ἐνίοτε τίθενται ἐν μιᾷ σειρᾷ ἄνωθεν τῶν ἀετωμάτων καθ' ὅλην τὴν πρόσοψιν (*Notre Dame de Paris*). Πρὸς τὸν πλούσιον διάκοσμον τῶν πυλώνων ἀμιλλᾶται ἡ τῶν παραθύρων διακόσμησις. Ὅτε μὲν ὑπὲρ τὸν μέσον πυλῶνα εἶναι τροχειδῆς παράθυρον, ὅτε δὲ ἰσχυρὸν κωματωτὸν παράθυρον τείνει πρὸς τὰ ἄνω. Τὸ τέρμα τῆς προσόψεως ἀποτελοῦσιν οἱ πύργοι· καὶ ἄλλοτε μὲν εἶναι εἰς, ἐπικρατῶν τοῦ ὅλου, ἄλλοτε δὲ δύο ἀνυψούμενοι ὑπὲρ τὰς μέσας ναῦς καὶ σχηματίζοντες τὰ ἄκρα τῆς προσόψεως. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ βραχίονες τῆς πλαγίας νεῶς ἐκοσμοῦντο δι' ὁμοίας προσόψεως καὶ διὰ πύργων, ὅπως καὶ ἡ κυρία πρόσοψις, προσέτι δὲ καὶ ἡ διασταύρωσις τῶν νεῶν διὰ πύργου ἐπεστέφετο, διὰ τοῦτο ἀπετελεῖτο σύνολόν τι πύργων γραφικόν.

Τοιοῦτος εἶναι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ὁ γοθθικὸς ρυθμός. Ἄλλ' ὁ ὅλος πλοῦτος αὐτοῦ καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ συνόλου ἐντύπωσις συμπληροῦται διὰ τοῦ ποικίλου χρωματισμοῦ τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τῶν ὑάλων· ἀλλὰ τὰ περὶ τούτου δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὰ ὅρια τῆς παρούσης μελέτης· δι' ὃ δὲν κάμνομεν περὶ τούτων λόγον, ὅπως δὲν ἐκάμαμεν οὐδὲ περὶ τοῦ διακόσμου καὶ ἰδίως τῶν ψηφροθετημάτων ἐν τοῖς βυζαντιανοῖς ναοῖς.

Ὁ γοθθικὸς ρυθμός εἰσέδυσε καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἰδίως ἀπὸ τοῦ χρόνου τῶν σταυροφοριῶν. Ἡ Κύπρος ἰδίως, ἐν τῇ γαλλικῇ δυναστείᾳ ἐπὶ μακρὸν εἶχεν ἰδρυθῆ, ἔσχεν οἰκοδομήματα ἐν οἷς ἡ ἰσχυρὰ ἐπίδρασις τῆς γοθθικῆς τέχνης καταφαίνονται· ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τῇ Ῥόδῳ ἐγένετο καταφα-

ν. ἡ τοιαύτη επίδρασις.

Ὁ γοθθικός ῥυθμός ὅπως μεθ' ὀρμῆς εἰσήλασεν, οὕτω καὶ ταχέως ἤρξατο νὰ ὑποχωρῇ ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταστηρίδος εἰς νέον ῥυθμόν, τὸν ῥυθμόν τῆς ἀναγεννήσεως.

Περὶ τούτου δὲ ἄλλοτε θὰ κώμωμεν λόγον.

